

**КРИМІНОЛОГІЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОХОРОНИ
ДЕРЖАВНОЇ ТАЄМНИЦІ В УКРАЇНІ**

CRIMINOLOGY ENSURING THE PROTECTION OF STATE SECRETS IN UKRAINE

У статті сформульоване концептуальне бачення криминологічного забезпечення охорони державної таємниці як діяльності держави, суспільства в цілому та їх інститутів, що ґрунтується на принципах комплексного програмування та планування, мета якої полягає у досягненні та підтримці соціально прийняттого рівня захищеності таємної інформації, що охоплює відомості у сфері оборони, економіки, науки і техніки, зовнішніх відносин, державної безпеки та охорони правопорядку, розголошення яких може завдати шкоди національній безпеці України та які визнані державною таємницею і підлягають охороні державою. До такої системи віднесено комплекс загальносоціальних та спеціально-криминологічних заходів, спрямованих на захист державної таємниці, запобігання витоку такої інформації, втрати її матеріальних носіїв, а також на запобігання, виявлення та припинення протиправних дій у сфері захисту відомостей, що становлять державну таємницю. Загальносоціальне запобігання кримінальним правопорушенням, пов'язаним з охороною державної таємниці», під яким необхідно розуміти комплекс різноманітних за характером і спрямованістю криминологічних заходів, що запроваджуються уповноваженими органами державної влади, через реалізацію різноманітних державних концепцій, стратегій, програм і планів з питань запобігання кримінальним правопорушенням, та які спрямовані на охорону відомостей у сфері оборони, економіки, науки і техніки, зовнішніх відносин, державної безпеки та охорони правопорядку, розголошення яких може завдати шкоди національній безпеці України. Спеціально-криминологічне запобігання – це комплексна діяльність державних органів, у тому числі правоохоронних щодо мінімізації кримінальних правопорушень у сфері охорони державної таємниці, яка спрямована на виявлення, усунення або нейтралізацію загроз й небезпек у цій сфері, встановлення окремих осіб або груп діяльність яких спрямована на розголошення, її відвернення на стадії готування, а також на етапі припинення розпочатої протиправної (у тому числі злочинної) діяльності, що здійснюється за допомогою криминологічних засобів. Запропонована концепція такого криминологічного запобігання, яка формується та реалізується відповідними суб'єктами, які знаходяться у взаємозв'язках один з одним, мають усі разом представництво спеціально уповноваженого органу – Службу безпеки України, і поділяються на чотири підсистеми: управління (керуючу), виконання, інформаційну, забезпечення.

Ключові слова: державна таємниця, безпека, національна безпека, кримінальне правопорушення, криминологія, запобігання.

The article formulates a conceptual vision of criminological protection of state secrets as an activity of the state, society as a whole and their institutions, which is based on the principles of complex programming and planning, the purpose of which is to achieve and maintain a socially acceptable level of security of secret information, which includes information in the field of defense, economy, science and technology, foreign relations, state security and law enforcement, the disclosure of which may harm the national security of Ukraine and which are recognized as state secrets and are subject to state

protection. Such a system includes a complex of general social and special criminological measures aimed at protecting state secrets, preventing the leakage of such information, the loss of its material carriers, as well as the prevention, detection and termination of illegal actions in the field of protection of information constituting a state secret. General social prevention of criminal offenses related to the protection of state secrets", which should be understood as a complex of criminological measures of various nature and focus, introduced by authorized state authorities, through the implementation of various state concepts, strategies, programs and plans for the prevention of criminal offenses, and which are aimed at protecting information in the field of defense, economy, science and technology, foreign relations, state security and law enforcement, the disclosure of which could harm the national security of Ukraine. Special criminological prevention is a complex activity of state bodies, including law enforcement agencies, to minimize criminal offenses in the field of state secret protection, which is aimed at identifying, eliminating or neutralizing threats and dangers in this field, identifying individuals or groups whose activities are aimed at disclosure, its diversion at the stage of preparation, as well as at the stage of termination of the started illegal (including criminal) activity, which is carried out with the help of criminological means. The proposed concept of such criminological prevention, which is formed and implemented by relevant entities that are in mutual relations with each other, all together have a representation of a specially authorized body – the Security Service of Ukraine, and are divided into four subsystems: management (managing), execution, information, support.

Key words: *state secret, security, national security, criminal offense, criminology, prevention.*

Актуальність теми. Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека – найвища соціальна цінність в Україні [1]. Реалізація цієї норми Конституції України – головна ціль державної політики національної безпеки [2]. Одним із чинників, які створюють серйозну загрозу розвитку держави, є злочинність як відносно масове явище, що складається із сукупності передбачених кримінальними законами вчинків, учинених на тій чи іншій території протягом певного часу [3, с. 8].

У цьому контексті варто зауважити, що безпека особи виступає першоосновою безпеки суспільства і держави, і її реальний високий рівень і здатність гарантування державою свідчать про високі можливості соціуму і держави, а отже і високий рівень правової безпеки в цілому. Упевненість людини у можливостях реалізації власних інтересів додатково мотивує її до здійснення реально значущих дій для суспільства і держави. Відтак безпека особи виступає імперативом політики правової безпеки України

Виклад основного матеріалу. Практика забезпечення правової безпеки особи залишається неефективною, оскільки діяльність органів державної влади, місцевого самоврядування у даній сфері значною мірою непорядкована, а створення нової системи проходить вскрай повільно і суперечливо, не ґрунтується на достатніх науково-теоретичних напрацюваннях. Зокрема, не враховується, що на противагу домінуючій у минулому державоцентристській парадигмі права, право дедалі більше набуває людиноцентристського змісту, відповідно актуалізується проблема забезпечення правової безпеки саме особи [4]. Відсутність єдиної національної концепції боротьби зі злочинністю, неузгодженість загальнодержавних, регіональних, галузевих державних цільових програм соціальної профілактики за відповідними напрямками не сприяє запобіганню злочинності в країні. Таке становище не відповідає проголошеним конституційним положенням про соціальну, демократичну та правову державу, оскільки ситуація, що склалася, не враховує реалій сучасності.

Запобігання кримінальним правопорушенням є головною теоретичною й практичною метою кримінологічної науки. Вивчаючи, описуючи, пояснюючи й прогнозуючи таке явище як злочинність, виявляючи її причини, умови, досліджуючи особливості особи злочинця й механізм злочинної поведінки, кримінологія створює тим самим науково обґрунтовану базу запобігання злочинності. Тим більше, пошук нових шляхів і відповідей на виклики й випередження гібридних загроз в умовах зовнішньої агресії та внутрішньої нестабільності, обумовлює створення механізму відновлення України від наслідків війни. Такий механізм має передбачати протидію загрозам у всіх сферах, зокрема військово-політичній, економічній, правоохоронній, соціальній,

інформаційній, етнокультурній, екологічній тощо. А тому і сфера національної безпеки не повинна залишитися осторонь такого криминологічного забезпечення [5].

А.П. Закалюк зазначає, що заходи загальносоціального запобігання мають своїм об'єктом явища, факти, прояви тощо, які мають із злочинністю, хоч і не спричинювальний чи зумовлювальний, але інший детермінуючий, здебільшого кореляційний зв'язок або зв'язок станів [6, с. 328]. Ураховуючи зазначене, під загальносоціальним запобіганням кримінальним правопорушенням, пов'язаним з охороною державної таємниці *необхідно розуміти комплекс різноманітних за характером і спрямованістю криминологічних заходів, що запроваджуються уповноваженими органами державної влади, через реалізацію різноманітних державних концепцій, стратегій, програм і планів з питань запобігання кримінальним правопорушенням, та які спрямовані на охорону відомостей у сфері оборони, економіки, науки і техніки, зовнішніх відносин, державної безпеки та охорони правопорядку, розголошення яких може завдати шкоди національній безпеці України.*

У цьому контексті, варто зупинити увагу на аналізі Закону України «Про державну таємницю» [7] й висловити ряд зауважень.

У ст. 22 Закону органи СБУ не лише проводять відповідну перевірку особи і надаватимуть висновок про можливість чи неможливість надання їй допуску до державної таємниці, а й приймають рішення про допуск чи відмову у допуску особи до державної таємниці із відповідним ступенем секретності. Порядок надання допуску до державної таємниці визначається Кабінетом Міністрів України.

Однак такий законодавчий підхід не враховує вимог ч. 2 ст. 19 Конституції України, за якими органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України. Подібне нововведення не узгоджується також із ч. 1 ст. 24 Закону України «Про державну таємницю», відповідно до якої «перевірка громадян у зв'язку з їх допуском до державної таємниці здійснюється органами Служби безпеки України у місячний (за проектом – у двомісячний) строк у порядку, встановленому цим Законом і Законом України «Про оперативно-розшукову діяльність».

Системний аналіз ст. 22–26 Закону дає підстави дійти висновку, що їх реалізація призводить до кардинальної зміни існуючого порядку надання особі допуску до державної таємниці. Принциповою є підміна органами СБУ здійснення функцій і повноважень з питань надання (скасування) особі допуску до державної таємниці, що за чинними законодавчими актами надано керівнику державного органу чи органу місцевого самоврядування, власнику підприємства, установи, організації або уповноваженому ним органу. При цьому, в основі визначення обсягу та змісту таємної інформації, до якої за посадою має доступ працівник (службовець), є трудові (службові) відносини, а відповідна форма допуску до державної таємниці є похідною від них. Тож саме працедавець за нині чинним законодавством є відповідальним за прийняті ним на основі висновку СБУ рішення щодо надання працівникові (службовцю) відповідної форми допуску до державної таємниці, допуску та доступу до конкретної таємної інформації, її матеріальних носіїв.

Відповідно до ст. 26 Закону рішення про скасування допуску до державної таємниці приймається *органами СБУ у разі виникнення або виявлення обставин, передбачених ст. 23 цього Закону ... на підставі інформації, одержаної органами СБУ* або отриманої від державних органів, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій, що, як вбачається, спрямовано на забезпечення реалізації нового механізму, який врегульовуватиметься підзаконними актами. А оскільки безпосередньо законом не визначено, які саме органи СБУ уповноважено на прийняття рішень щодо надання чи скасування допуску до державної таємниці, то це питання, очевидно, повинно бути вирішено в урядовому нормативно-правовому акті.

У будь-якому разі на сьогодні СБУ відшкодовує шкоду у разі визнання судом незаконним її рішення про скасування допуску до державної таємниці.

Згідно ст. 26 Закону орган СБУ надсилає до відповідного державного органу, органу місцевого самоврядування, підприємства, установи, організації повідомлення про скасування особи допуску до державної таємниці. У зв'язку з чим особа, якій скасовано допуск до державної таємниці, не отримує копію відповідного рішення, що унеможливить реалізацію нею гарантованого права на оскарження зазначеного рішення в суді (крім випадків, коли рішення матиме відповідний гриф секретності). Нажаль таких невідповідностей та прогалин достатньо.

Сам процес запобігання є складним інтегрованим багаторівневим соціальним феноменом, який зовнішньо виражається у діяльності різних за статусом та компетенцією суб'єктів, спрямо-

ваній на досягнення загальної цілі – нейтралізації причин та умов, що породжують злочинність, та зниження її інтенсивності до соціально прийнятого рівня [8, с. 277]. Досягнення поставленої мети є важливою умовою нормального економічного, політичного, соціального розвитку держави й формування ідеології нетерпимості та активної громадянської позиції щодо неприйняття криміногенних проявів поведінки серед окремих членів суспільства. Крім того, як підкреслює Б.В. Авер'янов, суспільна цінність запобігання кримінальним правопорушенням полягає ще й у тому, що вона є одним із необхідних засобів забезпечення прав і свобод людини [9, с. 6]. Таким чином від якості організаційного забезпечення запобігання безпосередньо залежить досягнення надважливих цілей соціально-політичного розвитку нашої держави, забезпечення охорони й реалізації прав і свобод громадян, й охорони державної таємниці у тому числі.

Як зазначає Ю. Дрейс, на існуючому етапі проведення військово- політичних і соціально-економічних перетворень в Україні, спрямованих на розбудову європейської демократичної держави, що діє за принципом верховенства права, однією з найважливіших функцій держави є забезпечення інформаційної безпеки. У той же час, на тлі посилення загроз і зростання нестабільності у світі через поширення недостовірної, неповної та упередженої інформації постають нові виклики міжнародній безпеці в інформаційній сфері. Згідно Закону України «Про основи національної безпеки України» (2018) однією із реальних та потенційних загроз національній безпеці в інформаційній сфері є розголошення інформації, яка становить державну таємницю, або іншої інформації з обмеженим доступом, спрямованої на задоволення потреб і забезпечення захисту національних інтересів суспільства і держави [10, с. 176].

Формування Державної комплексної програми протидії злочинності є одним з етапів всієї системи кримінологічного забезпечення охорони державної таємниці. Видається за необхідне з урахуванням висловлених вище зауважень до Закону України «Про державну таємницю», прийняти Комплексну програму охорони державної таємниці до 2030 року, яка повинна базуватися на Стратегії національної безпеки (2020) й бути затверджена Кабінетом Міністрів України, і в якій необхідно передбачити відповідні запобіжні заходи за кожним із уповноважених суб'єктів.

Упровадження такої програми по забезпеченню кримінологічної безпеки у сфері охорони державної таємниці може відбуватись за трьома сценаріями:

- 1) одноразове переведення всіх ланок системи забезпечення кримінологічної безпеки на нову систему;
- 2) часткове переведення окремих ланок на нову систему в порядку експерименту; якщо він виявиться невдалим, відбувається доробка програми та її подальше впровадження;
- 3) поетапне здійснення програми забезпечення кримінологічної безпеки в масштабі всієї системи.

На думку окремих науковців [11; 12], оптимальним для програмування й організації забезпечення кримінологічної безпеки є поділ відповідних заходів за таких критеріями: за рівнем запобіжної діяльності, за її механізмом, обсягом, за змістом запобіжних заходів і за суб'єктами їх виконання. Зокрема, за рівнем запобіжної діяльності виділяються дві групи заходів – заходи загальносоціального й спеціального (кримінологічного) характеру. За обсягом і спрямованістю застосування запобіжних заходів відповідно до рівнів злочинності та криміногенних факторів розрізняють загальну, особливу й індивідуальну профілактику. За масштабами заходи можуть бути такими: 1) загальнодержавними; 2) здійснюваними на певній території держави; 3) місцевими, здійснюваними в межах району, населеного пункту чи конкретного об'єкта (мікрорайону, підприємства тощо).

Таким чином, ґрунтуючись на вищезазначених положеннях, пропонуємо свій підхід до підготовки Комплексної програми охорони державної таємниці до 2030 року в Україні, яка базується на власному досвіді та аналізі наукової літератури з питань безпекознавства та кримінології.

Перший етап – комплексне планування заходів та їх суб'єктне визначення. Це потребує не тільки організації, а і визначення уповноважених суб'єктів (державних органів, громадських об'єднань, громадян). Узгодженість їхніх дій має бути визначена в Законі України «Про національну безпеку України», «Про державну таємницю».

Другий етап – напрацювання конкретних заходів, які повинні відповідати меті концепції.

Структура концепції пропонується в такому вигляді:

1. Преамбула.
2. Визначення цінності інформації.

3. Зазначення криминогенних факторів, що обумовлюють розголошення державної таємниці.

4. Заходи загальносоціального запобігання кримінальним правопорушенням у сфері охорони державної таємниці.

5. Заходи спеціально-криминологічного запобігання кримінальним правопорушенням у сфері охорони державної таємниці.

6. Механізм охорони державної таємниці (віднесення інформації до державної таємниці; засекречування та розсекречування носіїв інформації).

7. Заходи реалізації концепції протидії злочинності

8. Оцінювання ефективності системи охорони державної таємниці в Україні.

Механізм протидії злочинності передбачає координацію діяльності всіх суб'єктів безпеки у забезпеченні життєдіяльності об'єктів безпеки і націлюється на пріоритетність національних інтересів у зниженні рівня злочинності. Заходами суб'єктного запобігання є підвищення професійної майстерності, ресурсного і наукового забезпечення відповідних державних органів, громадських об'єднань і громадян; посилення інформаційно-аналітичної роботи, кращий підбір кадрів, що займаються питаннями охорони державної таємниці, підвищення їхньої кваліфікації; фінансове забезпечення; тісна співпраця з правоохоронними органами інших держав тощо.

У свою чергу, спеціально-криминологічне запобігання у сфері охорони державної таємниці є комплексною діяльністю державних органів, у тому числі правоохоронних щодо мінімізації кримінальних правопорушень у сфері охорони державної таємниці, яка спрямована на виявлення, усунення або нейтралізацію загроз й небезпек у цій сфері, встановлення окремих осіб або груп діяльність яких спрямована на розголошення, її відвернення на стадії готування, а також на етапі припинення розпочатої протиправної (у тому числі злочинної) діяльності, що здійснюється за допомогою криминологічних засобів. Спеціально-криминологічні заходи передбачають здійснення правоохоронними органами безпосередньої роботи, спрямованої на усунення, послаблення, нейтралізацію криминогенних факторів, що впливають на забезпечення національної безпеки загальною й розголошення відомостей, що становлять державну таємницю зокрема.

У загальному, організація спеціально-криминологічного напрямку запобігання кримінальним правопорушенням у сфері охорони державної таємниці включає в себе такі заходи:

а) організаційно-правове забезпечення:

Державним органом, який здійснює забезпечення охорони державної таємниці, а також запобігання кримінальним правопорушенням, що створюють загрозу життєво важливим інтересам України є Служба безпеки України (СБУ). Згідно із Законом України «Про Службу безпеки України» (1992) цьому органу було надано статус державного правоохоронного органу спеціального призначення, який забезпечує державну безпеку України, забезпечує охорону одного з найважливіших видів інформації з обмеженим доступом – державної таємниці [13, с. 83]. Відповідно до п. 7 ст. 24 Закону України «Про Службу безпеки України», СБУ бере участь у розробці і здійсненні відповідно до Закону України «Про державну таємницю» та інших актів законодавства заходів щодо забезпечення охорони державної таємниці та здійснення контролю за додержанням порядку обліку, зберігання і використання документів та інших матеріальних носіїв, що містять службову інформацію, зібрану у процесі оперативно-розшукової, контррозвідувальної діяльності, у сфері оборони країни, сприяти у порядку, передбаченому законодавством, підприємствам, установам, організаціям та підприємцям у збереженні комерційної таємниці, розголошення якої може завдати шкоди життєво важливим інтересам України [14].

б) інформаційно-технічне забезпечення.

Отримання максимальної інформації про можливість витоку, розголошення, оперативне надходження криминологічної інформації та пошук її додаткових джерел.

Одним із способів запобігання розголошенню державної таємниці є технічний та криптографічний захист секретної інформації [15].

в) прогностично-аналітичне забезпечення включає в себе широкий спектр методів, щодо визначення можливих втрат від розголошення інформації, що перевіряється;

Для створення комплексної системи захисту інформації, яка є власністю держави, або інформації з обмеженим доступом, вимога щодо захисту якої встановлена законом, використовуються засоби захисту інформації, які мають сертифікат відповідності або позитивний експертний висновок за результатами державної експертизи у сфері технічного та/або криптографічного захисту інформації. Підтвердження відповідності та проведення державної експертизи цих засобів здійснюються в порядку, встановленому законодавством.

Порядок проведення державної експертизи комплексних систем захисту інформації в інформаційних, телекомунікаційних та інформаційно-телекомунікаційних системах і засобів технічного захисту інформації встановлюється Державною службою спеціального зв'язку та захисту інформації України.

Порядок проведення державної експертизи в сфері технічного захисту інформації визначається Положенням про державну експертизу в сфері технічного захисту інформації [16].

Державний експерт з питань таємниць здійснює відповідно до вимог Закону України «Про державну таємницю» віднесення інформації у сфері оборони, економіки, науки і техніки, зовнішніх відносин, державної безпеки та охорони правопорядку до державної таємниці, зміни секретності цієї інформації та її розсекречування. Такими суб'єктами є особи, які займають у відповідних галузях державної діяльності посади, перераховані Указом Президента України [17].

г) оперативно-розшукове забезпечення спрямоване на ліквідацію умов для розголошення відомостей, віднесених до державної таємниці; використання запобіжних можливостей, облік усіх обставин, ситуацій, що складаються, модернізація апробованих і розроблених нових тактичних прийомів, методичних схем запобігання таким кримінальним правопорушенням; що могло спричинити матеріальні збитки державі.

Таким чином, функціональними цілями загальносоціального запобігання кримінальним правопорушенням, пов'язаним з охороною державної таємниці визначено: побудову ефективної системи суб'єктів запобігання та визначення їх компетенції у вказаній сфері; визначення форм і методів запобігання кримінальним правопорушенням у визначеній сфері, які конкретизуються у відповідних практичних заходах; забезпечення їх взаємодії з метою більш ефективного досягнення цілей цієї діяльності; визначення методів контролю за вказаною діяльністю; забезпечення прогнозування та послідовного планування заходів запобігання з урахуванням зовнішніх та внутрішніх загроз національній безпеці; розробку та втілення у життя основ запобігання кримінальним правопорушенням та інформаційної безпеки.

Головне призначення та завдання спеціально-кримінологічного запобігання кримінальним правопорушенням у сфері охорони державної таємниці – виявлення, оцінка та прогнозування джерел загроз та запобігання розголошенню державної таємниці чи/або втратам матеріальних носіїв секретної інформації, яке забезпечується за допомогою комплексу кримінологічних заходів (організаційно-правового, інформаційно-технічного, прогностично-аналітичного та оперативно-розшукового характеру) та механізмів їх реалізації.

Такі кримінологічні заходи щодо охорони державної таємниці забезпечується шляхом: віднесення інформації до такої, що потребує охорони, до державної таємниці, надання їй певного ступеня секретності та встановлення строку, протягом якого така інформація буде вважатись таємницею; засекречування інформації, що містить державну таємницю, технічний і криптографічний захист секретної інформації; встановлення спеціального порядку доступу та допуску до державної таємниці; визначення вимог щодо поводження з інформацією, що становить державну таємницю; встановлення кримінальної відповідальності за розголошення державної таємниці.

Список використаних джерел:

1. Конституція України від 28 черв. 1996 р. *Верховна Рада України*. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>.

2. Стратегія національної безпеки України : Указ Президента України від 14 верес. 2020 р. № 392. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/3922020-35037>.

3. Литвак О. М. Держава і злочинність : монографія. Київ : Атіка, 2004. 303 с.

4. Любода А. М. Правова безпека особи в сучасній Українській державі (теоретико-правове дослідження) : дис... канд. юрид. наук : 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень». Київ, 2013. 20 с.

5. Мозоль С. А. Кримінологічна безпека в Україні : монографія. Харків : Константа, 2018. 482 с.

6. Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика : у 3-х кн. Київ : Видавничий дім «Ін Юре», 2007. Кн. 1: Теоретичні засади та історія української кримінологічної науки. 424 с.

7. Про державну таємницю : Закон від 21 січ. 1994 р. № 3855-ХІІ. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3855-12#Text>.

8. Кримінологічний довідник: довідкове видання / за заг. ред. Джужі О. М., Литвинова О. М. Харків : Золота миля, 2013. 412 с.

9. Авер'янов Б. В. Принципи верховенства права і реформа українського адміністративно-го права. *Адвокат*. 2000. № 2. С. 5–8.
10. Дрейс Ю. О. Функціонування системи охорони державної таємниці в Україні: організаційно-правова структура, принципи та завдання. *Безпека інформації*. 2014. Т. 20. № 2. С. 176–184.
11. Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика : у 3-х кн. Кн. 3 : Практична кримінологія. Київ : Видавничий Дім «Ін Юре», 2008. 320 с.
12. Державне програмування і регіональне планування заходів запобігання злочинності в Україні: монографія / В. В. Голіна, С. Ю. Лукашевич, М. Г. Колодяжний; за заг. ред. В. В. Голіни. Харків : Право, 2012. 304 с.
13. Барчук В., Дуленчук І. Роль Служби безпеки України в реалізації внутрішніх правоохоронних функцій держави. *Підприємництво, господарство і право*. 2005. № 10. С. 83–86.
14. Про Службу безпеки України : Закон від 25 берез. 1992 р. № 2229-XII. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-12#Text>
15. Про Положення про технічний захист інформації в Україні : Указ Президента України від 27 верес. 1999 р. № 1229/99. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1229/99#Text>
16. Положення про державну експертизу в сфері технічного захисту інформації : наказ Адміністрації Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України від 16 трав. 2007 р. № 93. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0820-07#Text>
17. Про Перелік посадових осіб, на яких покладається виконання функцій державного експерта з питань таємниць : Указ Президента України від 01 груд. 2009 р. № 987/2009. *Верховна Рада України*. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/987/2009>